

УДК: 343.98

P. Kubrak

PRELIMINARY INVESTIGATION IN UKRAINE UNDER JUDICIAL AND LEGAL REFORM OF 1864

П.М. Кубрак,
*кандидат юридичних наук,
доцент, адвокат Ради
адвокатів Київської обл.
м. Київ, Київська обл.*

ПОПЕРЕДНЄ СЛІДСТВО В УКРАЇНІ ЗА СУДОВО- ПРАВОВОЮ РЕФОРМОЮ 1864 РОКУ

Постановка проблеми. Дослідження витоків трансформації кримінального судочинства Російської імперії за Судово-правовою реформою 1864 р., в тому числі й в Україні, дає можливість простежити досягнення та недоліки формування судової системи, складовою частиною якої було попереднє слідство. Поставлені у той період питання щодо реформування досудового слідства є актуальними і на сьогодні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. З'ясування зазначених проблем у різні періоди розвитку кримінального процесу України займалися такі вчені, як: Ю.П. Аленін, С.А. Альперт, М.І. Бажанов, Ю.М. Грошевий, А.Я. Дубинський, В.С. Кузьмічов, Є.Д. Лук'янчиков, В.Т. Маляренко, О.Р. Михайленко, А.М. Погорецький, Б.В. Романюк, О.Ю. Татаров, М.Є. Шуило та ін. Проте до цього часу зазначена проблема не знайшла свого належного вирішення.

Мета статті полягає у дослідженні історико-правових передумов становлення та розвитку досудового провадження в Україні.

Основні результати дослідження. Поразка у Кримській війні 1853–1856 рр. оголила усі пороки державно-правової системи Росії, побудованій на основі кріпосництва. Вона вступила у глибоку кризу, стагнацію. Це стосувалося і судочинства, яке було обтяжене такими інквізиційними рисами таємності, писемності, нерівністю сторін, формальною системою доказів, нерозділенням державної влади на законодавчу, виконавчу та судову.

У судовій реформі в сукупності з іншими перетвореннями вбачалася превентивні заходи щодо запобігання революційним процесам у суспільстві.

Умовами впровадження послідовної та радикальної судової реформи слугували: політична воля панівної еліти Російської імперії, освіта та динамічний розвиток юридичної науки. Вони знайшли в собі інтелектуальні сили та волю визнати правові здобутки західноєвропейських країн та вміння рецепціювати їх у судово-правову реформу. Членами Комісії з підготовки проектів Судових статутів були такі видатні вчені і блискучі юристи, як М.А. Буцковський, П.Н. Даневський, С.І. Зарудний, Д.О. Ровінський та ін., які стали душею, «батьками Судових статутів» [1, с. 1].

Найслабкішою та вразливою ланкою в кримінальному судочинстві було досудове слідство, з якого і розпочалася судова реформа в Росії. 8 червня 1860 року Олександр II підписав Указ «Об отделении следственной части от полиции». Для виконання зазначеного Указу одночасно набрали чинності такі нормативні акти: «Учреждение судебных следователей»; «Наказ судебным следователям» та «Наказ полиции о производстве первоначальных исследований по преступлениям и проступкам». Відповідно до цих актів у Росії створювався інститут дільничних судових слідчих при повітових судах. Їх призначення здійснював міністр юстиції за поданням губернаторів. Слідчими могли бути особи з вищою або середньою юридичною освітою, які мали навик адміністративної та управлінської діяльності. Організаційно слідчі підкорялися Міністерству юстиції і виводилися з підпорядкування місцевої адміністрації. Поліція, у свою чергу, організаційно та процесуально позбавлялася права не тільки здійснювати досудове слідство, але й впливати на його результати.

Турбуючись про матеріальну незалежність слідчих як представників судової влади керівництво держави призначило їм досить високе утримання — 800 крб на рік сріблом та 200 крб — на службові витрати.

Для усунення причин глибокої кризи 19 лютого 1861 року Олександром II був виданий Акт про відміну кріпосного права. С.І. Зарудний писав: «Якщо б не було цього Акта 1861 р. і не відбулося звільнення селян із землею, то в жодному разі не було б і судової реформи... Спочатку у нас були раби, підлі люди... Вони зробилися простими людьми... їм потрібен суд, скорий і необхідний» [2, с. 147].

29 вересня 1862 року Олександром II була затверджена концепція реформування системи російського судочинства «Основные положения образования судебной части в России» (Далі «Основи») [3, с. 147]. Основні положення вказаної концепції базувались на началах, засадах західноєвропейського законодавства. Вони визначили дух і напрями реформування судоустрою, кримінального та цивільного судочинства. Передусім це стосувалося розмежування судової влади на законодавчу та виконавчу (ст. 1).

Базовою ланкою судової системи визначався мировий суд. Він запроваджувався в повітових центрах і містах для вирішення кримінальних та цивільних справ «невеликої важливості». Скасовувалась система формальних доказів. Запроваджувалась засада презумпції невинуватості, вільна оцінка доказів. Зібрані під час попереднього слідства докази перевірялись у судовому засіданні. Вирок виносився на підставі внутрішнього переконання судді в судовому засіданні та в умовах гласності (ст. 7).

Запроваджувався суд присяжних (ст. 18). Судом першої інстанції для кримінальних і цивільних справ засновувались окружні суди. Голова суду,

судді та судовий слідчий призначалися монархом (ст. 23). Судова палата складалася з кримінальних і цивільних справ. Вони розглядали скарги, протести і вироки окружного суду. Їй були підсудні справи у першій інстанції про злочини проти держави та посадові злочини.

Касаційною інстанцією в кримінальних і цивільних справах став Сенат.

Статус прокурора відповідав змагальному процесу, у якому він був стороною. Верховний нагляд за прокурорами здійснював міністр юстиції. Запроваджувалася адвокатура. Підкреслюючи її значення, В. Д. Спасович писав, що без адвокатури «суд не буде суд, а пастка для обвинуваченого, де підсудний приречений на невідворотне засудження» [4, с. 459].

Для забезпечення гарантії якості судочинства вимагалось, щоб посади суддів, судових слідчих, прокурорів та адвокатів могли обіймати лише особи з вищою юридичною освітою.

20 листопада 1864 року були прийняті: «Статут кримінального судочинства» (далі – СКС), «Статут цивільного судочинства» (далі – СЦС), «Статут про покарання, які накладають мирові судді» та «Статут судових установлень» (ССУ). Останнім Статутом було об'єднано зразу декілька системних нормативних актів: про судову систему, судоустрій, статус суддів. Цим актом вводилась система присяжних повірених, адвокатура (повністю сформувалась у 1866 р.), регулювалась діяльність судових приставів, апаратів судів, вводився нотаріат [5, с.47].

Кримінальне судочинство зробило рішучий відхід від інквізиційного процесу. СКС встановив змішаний слідчо-змагальний процес. Слідчий розпочинав кримінальне переслідування за власною ініціативою. Попереднє слідство велось таємно. Обвинувачений не був стороною кримінального процесу. З причин побоювання, що захисник буде сприяти обвинуваченому в приховуванні злочину, законодавець не допустив адвоката в стадію попереднього слідства [6, с. 32]. З іншого боку, розшуковий характер процесу стримувався відповідними процесуальними гарантіями: 1) процесуальним наглядом за попереднім слідством (ст. 281); 2) наділенням обвинуваченого правами подавати клопотання та скарги (стст. 401, 509); 3) законодавець зобов'язував судового слідчого здійснювати функцію захисту обвинуваченого (ст. 265 СКС); 4) організаційно слідчий суддя підпорядковувався окружному суду. Скарги та клопотання обвинуваченого розглядалися і вирішувалися судом (стст. 501–508); 5) результати попереднього слідства усно і гласно в змагальному режимі перевірялись у судовому засіданні; 6) рішення про винуватість постановляв суд присяжних.

Процесуальна самостійність судового слідчого забезпечувалася тим, що він за службовим і матеріальним забезпеченням прирівнювався до суддів окружного суду. На відміну від західних країн, у яких слідчий призначався з числа суддів на короткий термін, у Російській імперії слідчі призначалися безстроково, окремо від суддів, і діяли на території окремої слідчої дільниці [7, с. 448].

Слідчі поділялися на декілька розрядів: 1) дільничні слідчі, які провадили попереднє слідство у межах визначеної дільниці; 2) слідчі у найважливіших справах – безпосередньо знаходилися при окружних судах; 3) слідчі в особливі важливих справах, які займалися справами загальнодержавного характеру і

безпосередньо підпорядковувалися Міністру юстиції. Такі слідчі знаходилися лише у великих містах імперії (Москва, Київ, Варшава).

Судовий слідчий за СКС мав широку процесуальну самостійність. Він вживав самостійно всіх заходів, необхідних для провадження слідства, за винятком тих, у яких влада його обмежила законом (ст. 264).

Судовий слідчий мав три види владних повноважень: 1) стосовно провадження дізнання; 2) щодо інших структур державного апарату; 3) стосовно «окольних» людей та 4) щодо свідків, понятих та експертів [8, с. 250].

Законні вимоги судового слідчого були обов'язкові для всіх посадових і приватних осіб. У випадку, коли при виконанні обов'язків слідчий натикався на опір, він мав право вимагати сприяння з боку військового начальства (стст. 270–272 і 368 СКС).

За СКС судовий слідчий відносно поліції виступав процесуальним керівником. Він міг перевіряти, доповнювати й скасовувати дії поліції з провадження дізнання та самостійно виправляти помилки. Це зумовлювалося тим, що юридично значимою для суду була лише процесуальна форма діяльності попереднього слідства [9, с.18].

Окрім того, під час провадження попереднього слідства судові слідчі наділялися правом робити обшуки і виїмки та притягати осіб, які були викликані до суду і не з'явилися без поважних причин до матеріальної відповідальності й приводу. Самостійно обирали запобіжний захід [10, с. 612].

Усупереч змагальному процесу в суді, стадія попереднього слідства мала розшуковий характер, що було принциповим недоліком, який заважав встановленню істини у кримінальному судочинстві та негативно впливав на якість провадження кримінальних справ.

У зв'язку з цим, В. П. Даневський писав, що принциповий недолік попереднього слідства коріниться в інквізиційному началі, що пронизує цю стадію процесу – потрійній ролі слідчого (суддя, обвинувач і захисник), та суміщенні дізнання (власне розшуку), його завдань і засобів із попереднім слідством, із завданнями і засобами останнього [11, с. 26].

По-перше, судовий слідчий як учасник процесу поєднував у собі несумісні, суперечливі та протилежні між собою процесуальні функції обвинувача, судді та захисника.

Так, згідно з вимогами стст. 265–266 СКС уся діяльність судового слідчого спрямовувалась на доведення обставин, які викривали обвинуваченого, що притаманне функції обвинувачення. Слідчий був підконтрольний прокурору (ст. 281 СКС).

За стст. 323–324 СКС законодавець поклав на судового слідчого обов'язки, які властиві лише судовій владі. Він здійснював оцінку зібраним ним доказам. Приймав рішення про притягнення обвинуваченого та про застосування стосовно нього запобіжних заходів. Постановляв рішення про притягнення свідків, понятих та експертів за неявку без законних причин за його викликом на допит до відповідальності шляхом накладання штрафу та зняття з них такого штрафу.

За відсутності на попередньому слідстві сторін на судового слідчого також покладалася функція захисту. Судовий слідчий був зобов'язаний з пов-

ною неупередженістю встановлювати всі обставини, які виправдовують обвинуваченого (ст. 265 СКС) Порівняльний аналіз функцій обвинувачення та захисту показує, що обов'язки обвинувачення для судового слідчого були домінуючими й обов'язковими (ст. 281 СКС), а виконання обов'язків захисту для судового слідчого були необов'язковим і на його розсуд (стст. 446, 449, 456 СКС). Так, перевірка доводів обвинуваченого, спрямованих на спростування показань свідка, залежала від визнання слідчим цих доводів суттєвими для справи (ст. 449 СКС).

Таким чином, створена законодавцем модель попереднього розслідування відповідала розшуковому типу. Вона, на концептуальному рівні, ігнорувала принципові основи змагальності кримінального процесу. У цій стадії кримінального судочинства домінувала лише функція обвинувачення, яку представляв судовий слідчий. Така форма, модель попереднього слідства схилила слідчого діяти упереджено до обвинуваченого. У зв'язку з цим А. Ф. Кістяківський слушно зазначав, що інквізиційний метод пізнання істини в кримінального судочинства не надає спеціальних гарантій, крім совісті та релігії судді [11, с. 26].

З перших днів свого існування інститут досудового розслідування викликав у наукових і практичних колах багато нарікань. До перших належало: відсутність змагальності, гласності, нерозмежованість процесуальних функцій обвинувачення, суду та захисту, суміщеність дізнання та попереднього слідства.

Оцінюючи через 50 років реформу інституту слідчих, Б.П. Бразоль писав, що з перших днів свого існування викликав чимало нарікань і висловлювалися вимоги до повного скасування судових слідчих, докорінної зміни та послідовного його розвитку в дусі судових установ 1864 року. Історія вітчизняного попереднього слідства — це історія нарікань на нього [12, с. 95]. Дослідження витоків трансформації кримінального судочинства Росії за Судово-правовою реформою 1864 р., вплив і взаємодія його з кримінально-процесуальним законодавством інших держав у XIX ст. обговорюються і в зарубіжній літературі [14; 15; 16; 17; 18; 19]. Але дана тема надто широка та потребує більш детального розгляду і подальшого вивчення.

Висновок. На підставі викладеного можна констатувати, що за Статутом кримінального судочинства 1864 р. попереднє слідство, на відміну від судових стадій, залишилося функціонувати на розшукових засадах до падіння Російської імперії. Така модель досудового слідства не давала гарантій щодо забезпечення завдань кримінального судочинства.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Кони А.Ф. Отцы и дети судебной реформы / А.Ф. Кони. — М., 1914. — 67 с.
2. Джаишиев Г. Сергей Иванович Зарудный. Материалы его биографии / Г. Джаишиев // Русская старина. — 1888. — № 9.
3. Журнал Министерства юстиции за 1862 г. — № 10. — 71 с.
4. Спасович В.Д. О теории судебных доказательств в связи с судоустройством и судопроизводством / В.Д. Спасович // Журнал Министерства юстиции. — 1860. — № 11.

5. Полное собрание законов Российской империи : СОБР. второе. 1864. СПб., 1867. — № 20982.
6. Журнал соединенных департаментов законов и гражданских дел Государственного совета за 1864 г. — № 47.
7. *Фойницкий И.Я.* Курс уголовного судопроизводства : [в 2 т.] / Фойницкий И.Я. : под общ. Ред. А.В. Смирова. — СПб. : Альфа, 1996. — Т.1. — 1996. — 747 с.
8. *Солдатенко О.А.* Вітчизняна історія створення та розвитку органів досудового слідства / О. А. Солдатенко // Вісник Запорізького юридичного інституту. — 2002. — № 1. — С. 250—259.
9. Положение о введении в действие судебных уставов 20 ноября 1864 года к Закавказскому краю // ПСЗ : Собр. 2 — е. СПб., 1864. — Т. XIX. — 497с.
10. Систематический комментарий к Уставу уголовного судопроизводства. — М., 1914. — 749 с.
11. *Даневский В.П.* Наше предварительное следствие : его недостатки и реформа / В.П. Даневский. — К. : Семенко Сергей, 2003. — 142 с.
12. *Кистяковский А.Ф.* Общая часть уголовного судопроизводства. — К. : Издательство Семенко Сергея, 2005. — 118 с.
13. *Бразоль Б.П.* Очерки по следственной части. История. Практика / Бразоль Б.П. — Петроград, 1916. — 346 с.
14. Criminal procedure and the constitution, leading supreme court cases and introductory text / By Jerold H. Israel, Yale Kamisar, Wayne R. LaFave. — West publishing co. st. paul, minn., 1989. — P. 26—28
15. *Ali Safak.* Ceza hukuku (Genel ve Özel Hukumler) / Prof. Ali Safak. — Ankara, 2005. — P. 418.
16. *Dubber M.D.* The German Jury and the Metaphysical Volk: From Romantic Realism to Nazi Ideologi / M.D. Dubber // American Journal of Comparative Law. — 1995. — No 43. — P. 227.
17. Recommendation PA CE 1402 (1999) / Control of internal security services in Council of Europe member [Електронний ресурс]. — Режим доступу : states //http://assembly.coe.int/Main.asp?link=/Documents/AdoptedText/ta99/EREC1402.htm.
18. Kodeks karny. Kodeks postępowania karnego. Kodeks karny wykonawczy. — Gdansk, 2003. — S. 171.
19. *Kramer B.* Crundbegriffe des straf verfahrensrechts. 4 Aufi. Stuttgart. Verlagw. Kolihammer, 1999. — S. 29.

REFERENCES

1. *Koni A.F.* Otcy i deti sudebnoj reformy/ A.F. Koni. — М., 1914. — 67 s.
2. *Dzhaishiev G.* Sergej Ivanovich Zarudnyj. Materialy ego biografii / G. Dzhaishiev // Russkaja starina. — 1888. — № 9.
3. Zhurnal Ministerstva justicii za 1862 g.— №10. — 71 s.
4. *Spasovich V.D.* O teorii sudebnyh dokazatel'stv v svjazi s sudoustrojstvom i sudoproizvodstvom / V.D. Spasovich // Zhurnal Ministerstva justicii. — 1860. — № 11.
5. Polnoe sobranie zakonov Rossijskoj imperii : SOBR. vtoroe. 1864. SPb., 1867. — № 20982.
6. Zhurnal soedinennyh departamentov zakonov i grazhdanskih del Gosudarstvennogo Soveta za 1864 g. — № 47.
7. *Fojnickij I.Ja.* Kurs ugolovnogo sudoproizvodstva : [v 2 t.] / Fojnickij I. Ja. : pod obshh. Red. A.V. Smirova. — SPb. : Al'fa, 1996. — Т. 1. — 1996. — 747 s.

8. Soldatenko O.A. Vitchyzniana istoriia stvorennia ta rozvytku orhaniv dosudovoho slidstva / O. A. Soldatenko // Visnyk zaporizkoho yurydychnoho instytutu. — 2002. — № 1. — S. 250–259.

9. Polozhenie o vvedenii v dejstvie sudebnyh Ustavov 20 nojabrja 1864 goda k Zakavkazskomu kraju // PSZ : Sobr. 2 — e. SPb., 1864. — T. XIX. — 497 s.

10. Sistematiceskij kommentarij k Ustavu ugovnogo sudoproizvodstva. — M., 1914. — 749 s.

11. Danevskij V.P. Nashe predvaritel'noe sledstvie : ego nedostatki i reforma / V.P. Danevskij. — K. : Semenka Sergej, 2003. — 142 s.

12. Kistjakovskij A.F. Obshhaja chast' ugovnogo sudoproizvodstva. — K. : Izdatel'stvo Semenka Sergeja, 2005. — 118 s.

13. Brazol' B.P. Ocherki po sledstvennoj chasti. Istorija. Praktika / Brazol' B.P. — Petrograd, 1916. — 346 s.

14. Criminal procedure and the constitution, leading supreme court cases and introductory text / By Jerold H. Israel, Yale Kamisar, Wayne R. LaFare. — West publishing co. st. paul, minn., 1989. — P. 26–28

15. Ali Safak. Ceza hukuku (Genelve Ozel Hukumber) / Prof. Ali Safak. — Ankara, 2005. — P. 418.

16. Dubber M.D. The German Jury and the Metaphysical Volk : From Romantic Realism to Nazi Ideologi / M. D. Dubber // American Journal of Comparative Law. — 1995. — No 43. — P. 227.

17. Recommendation PA CE 1402 (1999) / Control of internal security services in Council of Europe member [Elektronnyi resurs]. — Rezhym dostupu : states //http://assembly.coe.int/Main.asp?link=/Documents/AdoptedText/ta99/EREC1402.htm.

18. Kodeks karny. Kodeks postepowania karnego. Kodeks karny wykonawczy. — Gdansk, 2003. — S. 171.

19. Kramer B. Crundbegriffe des straf verfahrensrechts. 4 Aufi. Stuttgart. Verlagw. Kolihammer, 1999. — S. 29.

Кубрак П.М. Попереднє слідство в Україні за Судово-правовою реформою 1864 року

Стаття присвячена дослідженню витоків трансформації кримінального судочинства Російської імперії за Судово-правовою реформою 1864 р., в тому числі і в Україні, що дає можливість простежити досягнення та недоліки формування судової системи у той період, складовою частиною якої було попереднє слідство. Поставлені у той період питання реформування досудового слідства є актуальними і на сьогодні.

Ключові слова: Судово-правова реформа 1864 р., кримінальне процесуальне право, досудове слідство, мировий суд, суд присяжних, судові статuti.

Кубрак П.Н. Предварительное следствие в Украине по Судебно-правовой реформе 1864 года

Статья посвящена исследованию истоков трансформации уголовного судопроизводства Российской империи за Судебно-правовой реформой 1864 г., в том числе и в Украине, что дает возможность проследить достижения и недостатки формирования судебной системы в тот период, составной частью которой было предварительное следствие. Поставленные в тот период вопросы реформирования досудебного следствия актуальны и сегодня.

Ключевые слова: Судебно-правовая реформа 1864, уголовное процессуальное право, досудебное следствие, мировой суд, суд присяжных, судебные уставы.

Kubrak P. Preliminary Investigation in Ukraine under Judicial and Legal Reform of 1864

The article deals with the research of the grounds for the transformation of criminal justice in Russian Empire, including in Ukraine, under Judicial and Legal Reform of 1864. Such research allows examining benefits and burdens of the judicial system formation, which includes preliminary investigation, during that period. The matters of the pretrial investigation reform, raised at that time, are still relevant nowadays.

Keywords: *Judicial and Legal Reform of 1864; Criminal Proceedings; Pretrial Investigation; Magistrates Court; Trial by Jury; Judicial Statute*

Стаття надійшла до редакції 31.03.2017.